

UDK: 342.7:341.645(4)
Bibliid:1451-3188, 19 (2020)
God XIX, br. 71, str. 38–51

Originalan naučni rad
Primljen 1. decembra 2019.
Odobren 30. decembra 2019.

KULTURNA PRAVA U PRAKSI EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA

Aleksa NIKOLIĆ*

Apstrakt: Autor u radu nastoji da prikaže razvoj kulturnih prava u praksi Evropskog suda za ljudska prava (u daljem tekstu kao: ESLJP). Nakon uvodnih razmatranja u kojima se ističe slaba razvijenost, ali i sve veći značaj ove grupe ljudskih prava, u nastavku se vrši analiza normativnog okvira kulturnih prava u pravnom sistemu Saveta Evrope. Nakon toga, autor istražuje praksu ESLJP u oblasti kulturnih prava, posebno imajući u vidu najznačajnije presude koje je Sud doneo vezane za pravo na obrazovanje, pravo na učestvovanje u kulturnom životu i slobodu umetničkog stvaralaštva. Potom se u nastavku rada bavi analizom pravne prirode presuda ESLJP u oblasti kulturnih prava. Na kraju, autor sumira značaj presuda Suda, kao i njegovu ulogu u daljem unapređenju kulturnih prava.

Cljučne reči: kulturna prava, Evropski sud za ljudska prava, pravo na obrazovanje, pravo na učešće u kulturnom životu, sloboda umetničkog izražavanja

1) UVOD

Pok Jin Čau započinje svoju nedavno objavljenu knjigu *Cultural Rights in International Law and Discourse-Contemporary Challenges and Interdisciplinary Perspectives* (Kulturna prava u međunarodnom pravu i diskursu – Savremeni izazovi i interdisciplinarnе perspektive) poglavljem naslovljenim *Cultural Rights – A Radical Hope?* (Kulturna prava – Radikalna nada?).¹ Svestan svih nedostataka ove grupe ljudskih prava, Čau pokušava da ukaže na činjenicu da su kulturna prava priznata kategorija ljudskih prava u potpunosti ravnopravna sa ličnim, političkim, ekonomskim i socijalnim pravima. Međutim, iako kulturna prava predstavljaju jednu od najmanje razvijenih grupa ljudskih prava u savremenom svetu, situacija je svakako daleko od očaja. Zapravo, ovo je verovatno pravo vreme za novi početak,

---

* Autor je saradnik u nastavi Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, aleksa.nikolic@ius.bg.ac.rs

¹ Pok Yin S. Chow, *Cultural Rights in International Law and Discourse-Contemporary Challenges and Interdisciplinary Perspectives*, Brill Nijhoff, Leiden-Boston, 2018, pp. 1-29.

smatra Čau. Raspad bipolarnog sveta samo je dodatno osnažio ovu grupu ljudskih prava imajući u vidu da nam ona pružaju toliko potreban diskurs u kojem istražujemo, pregovaramo i dolazimo do novog međukulturnog razumevanja. Dakle, kulturna prava se mogu oceniti kao preduslov za usvajanje ostalih ljudskih prava, ali i prevazilaženje brojnih žarišta, poput konfliktne i post-konfliktne situacije, pa sve do diskriminacije i siromaštva. Ona služe da razvijaju sâmo društvo i pravni poredak u društvu.

Bez obzira na to što postoje argumenti koji se mogu izneti u prilog Čauovog stava, gotovo je nemoguće osporiti činjenicu da do današnjeg dana ne postoji jasna klasifikacija koja se to prava ubrajaju u kulturna prava. Kulturna prava, kao ljudska prava druge generacije, prvi put su pronašla svoje mesto u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima,² a potom i u Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.³ Međutim, u okviru ova dva pravna dokumenta garantovano je samo pravo na obrazovanje i pravo na učešće u kulturnom životu, dok su ostala kulturna prava mahom skrajnuta i za njih je predviđen svega jedan član. U pravu Saveta Evrope, Evropska konvencija za zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda (u daljem tekstu – EKLJP) tek u čl. 2 Prvog protokola uz EKLJP predviđa samo jedno kulturno pravo, pravo na obrazovanje.⁴ No, to i ne treba da nas čudi ukoliko imamo u vidu da kulturna prava predstavljaju na prvom mestu dinamičku kategoriju koja se neprestano menja, a potom i pluralističku kategoriju koja se različito manifestuje u različitim sredinama.⁵ Stoga, imajući u vidu sve veći značaj kulturnih prava, u ovom radu ćemo se najpre osvrnuti na postojeći normativni okvir kulturnih prava u pravnom sistemu Saveta Evrope, kao i na njegovo sve ekstenzivnije tumačenje, da bismo potom pristupili istraživanju prakse ESLJP, koja je u značajnoj meri uticala na „oblikovanje“ ove kategorije ljudskih prava.

2) NORMATIVNI OKVIR KULTURNIH PRAVA U PRAVNOM SISTEMU SAVETA EVROPE

Pravo na obrazovanje, koje predstavlja preduslov za uživanje ostalih prava, jedino je pravo iz korpusa kulturnih prava koje je garantovano Evropskom

---

² Universal Declaration of Human Rights 1948, <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> 18/11/2019.

³ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>, 18.11.2019.

⁴ Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights, <https://www.coe.int/en/web/echr-toolkit/protocole-1> 18/11/2019.

⁵ Aleksa Nikolić, „Kulturna prava u Republici Srbiji – trenutno stanje i perspektive“, *Strani pravni život*, god. 63, br. 3, str. 72.

konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (dalje u tekstu – EKLJP) i njenim protokolima.⁶ Tako, u čl. 2 Prvog protokola uz EKLJP se navodi da:

„Niko ne može biti lišen prava na obrazovanje.

U vršenju svih svojih funkcija u oblasti obrazovanja i nastave, država poštuje pravo roditelja da obezbede obrazovanje i nastavu koji su u skladu sa njihovim verskim i filozofskim uverenjima“.

Oko normiranja prava na obrazovanje vođeni su dugotrajni pregovori u organima Saveta Evrope i „već na prvi pogled je jasno da je tekst ove odredbe mnogo manje sadržajan u odnosu na tekst odgovarajuće odredbe Univerzalne deklaracije, koji joj je služio kao model“.⁷ Iz sâme formulacije čl. 2 Prvog protokola uz EKLJP može se zaključiti da pravo na obrazovanje pripada svima. Negativno definisanje ne podrazumeva da država nema pozitivne obaveze.⁸ Po svojoj prirodi, pravo na obrazovanje podrazumeva regulisanje od strane države koje može „varirati u vremenu i prostoru, u skladu sa potrebama i resursima zajednice i pojedinca“.⁹ Takođe, iako to nigde ne stoji implicitno, može se zaključiti da pravo na obrazovanje nije apsolutno pravo, što znači da se ono pod određenim uslovima može podvrgnuti ograničenjima. Ta ograničenja su opravdana ukoliko su: 1) predviđena zakonom, 2) slede legitimnu svrhu, i 3) ukoliko postoji razuman odnos proporcionalnosti između korišćenih sredstava i cilja kome se teži, odnosno ukoliko su neophodna u demokratskom društvu. Na taj način ESLJP je želeo da istakne da su ograničenja opravdana samo ukoliko su izraz dovoljno velike društvene potrebe (*pressing social need*) i ukoliko su ubedljivo obrazložena.

Član 2 st. 2 Prvog protokola uz EKLJP se odnosi na prava roditelja i očigledno predstavlja „razradu prava na obrazovanje deteta“.¹⁰ U njoj se roditeljima priznaje odgovornost za obrazovanje i podučavanje dece i ona je usko povezana sa čl. 2 st. 1 Prvog protokola uz EKLJP, budući da je dužnost roditelja poprilično široko

⁶ Ivana Krstić i Tanasije Marinković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, Savet Evrope, Beograd, 2016, str. 196.

⁷ Darko Simović, Marko Stanković, Vladan Petrov, *Ljudska prava*, Izdavački centar Pravnog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2018, str. 238.

⁸ Tako Vilijam Šabaz (*William Schabas*) smatra da je negativna struktura čl. 2 Prvog protokola uz EKLJP u potpunosti u saglasnosti sa čl. 2, 3, 4 (1) i 7 EKLJP, u kojima se zajedno ističu fundamentalne demokratske vrednosti društva. William Schabas, *The European Convention on Human Rights – A Commentary*, Oxford University Press, Oxford, 2016, p. 995.

⁹ Drugim rečima „u Protokolu br. 1, ovo pravo je više „građansko i političko“ po svojoj prirodi, dok je u Univerzalnoj deklaraciji prvenstveno „ekonomsko, socijalno i kulturno“. Ibid.

¹⁰ Ida Elisabeth Koch, *Human Rights as Invisible Rights – The Protection of Socio-Economic Demands under the European Convention on Human Rights*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 2009, p. 152.

postavljena, imajući u vidu da se st. 2 ne odnosi samo na sadržaj i način pružanja obrazovanja, već i na izvršavanje svih funkcija koje je država preuzela. Na taj način, od posebnog su značaja one odredbe EKLJP koje se tiču poštovanja privatnog i porodičnog života, slobode misli savesti i veroispovesti, slobode izražavanja itd. S tim u vezi, sud je veliki broj odluka upravo posvetio definisanju izraza „verska i filozofska uverenja“, čime je u značajnoj meri uticao na produblјivanje sadržine prava na obrazovanje.¹¹

3) KULTURNA PRAVA U PRAKSI EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA

Iako ni EKLJP ni ESLJP ne priznaju izričito pravo na kulturu, kao ni pravo na učestvovanje u kulturnom životu, za razliku od drugih međunarodnih konvencija, praksa ESLJP pruža zanimljive primere u kojima dinamičnom i širokom interpretacijom pojedina ljudska prava podvodi pod pojam kulturnih prava u širem smislu.¹² Tu Sud na prvom mestu misli na čl. 8 EKLJP koji garantuje pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, čl. 9 EKLJP koji se tiče slobode misli savesti i veroispovesti, odnosno čl. 10 EKLJP koji se tiče slobode izražavanja. S tim vezi, u okviru ovog poglavlja pozabavićemo se pravom na obrazovanje, pravom na učešće u kulturnom životu i slobodom umetničkog izražavanja, odnosno najznačajnijim slučajevima koji su obeležili ova kulturna prava.

3.1. PRAVO NA OBRAZOVANJE U PRAKSI ESLJP

Evropski sud je svojom jurisprudencijom umnogome uticao na produblјivanje sadržine prava na obrazovanje.¹³ S tim u vezi, jedan od prvih slučajeva koji se pred njim našao jeste *Kampbel i Kosans protiv Velike Britanije*.¹⁴ Ovaj slučaj je interesantan zbog toga što se u njemu postavilo pitanje da li je privremeno udalјavanje deteta iz škole, usled pretnje telesnim kažnjavanjem u školama u Škotskoj, u suprotnosti sa pravom na obrazovanje. Naime, gospođa Kampbel i gospođa Konsans imale su po jedno dete zrelo za pohađanje školske nastave. Međutim, kao protivnice telesnog

---

¹¹ *Lautsi and Others v. Italy*, No. 30814/06, ECHR 18/03/2011; *Valsamis v. Greece*, No. 74/1995/580/666, ECHR 18/12/1996; *Campbell and Cosans v. The UK*, No. 7511/76; 7743/76, ECHR 25/02/1982.

¹² Slična „sudbina“ pratila je prigovor savesti. Naime, Savet Evrope je tek 2011. godine prihvatio stanovište da se ovaj institut može posredno izvesti iz prava na slobodu misli, savesti i veroispovesti, odnosno čl. 9 EKLJP, čime mu je priznat karakter fundamentalnog ljudskog prava. Vid. Aleksa Nikolić, „Prigovor savesti u Republici Srbiji“, *Hereticus*, god. 16, br. 1-2, str. 50-51.

¹³ Marko Stanković, „Pravo na obrazovanje“, *Evropsko zakonodavstvo*, god. 17, br. 65, str. 173.

¹⁴ *Campbell and Cosans v. The UK*, No. 7511/76; 7743/76, ECHR 25/02/1982.

kažnjavanje dece, one su podnele predstavku ESLJP, između ostalog, navodeći da iz finansijskih i praktičnih razloga nisu u mogućnosti da pronađu alternativu državnim školama u Škotskoj. Sud je presudio „u njihovu korist“ izrekavši da je „obrazovanje dece ceo proces u kome, u svakom društvu, odrasli nastoje preneti svoja verovanja, kulturu i druge vrednosti mladima, dok se podučavanje ili obuka odnose na prenos znanja i intelektualni razvoj“.¹⁵ Na taj način, sud je utvrdio da telesno kažnjavanje utiče na integritet ličnosti i stoga predstavlja povredu prava na obrazovanje, bez obzira na filozofska ili etička uverenja roditelja.

Međutim, sud je nešto kasnije, u predmetu *Efstratiou protiv Grčke*, doneo pomalo kontradiktornu odluku.¹⁶ Naime, tri podnosioca predstavke bili su po svom religijskom opredeljenju Jehovini svedoci. Prema njihovom verovanju, pacifizam predstavlja osnovno načelo religije. Početkom školske 1993/1994. godine, gospođa Efstratiou podnela je pismenu izjavu direktoru škole, kako bi njena ćerka Sofija bila oslobođena časova veronauke, ali i proslava nacionalnih praznika i javnih povorki. Škola je Sofiju oslobodila verske nastave, ali ne i ostalih zahteva, koje su zatražili njeni roditelji, što je dovelo do toga da Sofija odbije da učestvuje u svečanoj povorci povodom nacionalnog praznika na kojem su učestvovali i predstavnici vojske, budući da se to kosilo sa njenim religijskim uverenjima. Ona je zbog tog čina bila kažnjena suspenzijom iz škole na nekoliko dana. ESLJP je u ovom slučaju ustanovio da „je Sofija Efstratiou bila oslobođena verske nastave, na osnovu sopstvenih religijskih uverenja. Međutim, obaveza da učestvuje u školskoj paradi nije takve prirode da bi se njome vređala nečija verska uverenja, što znači da osporena mera kažnjavanja (suspenzija iz škole) ni na koji način nije u suprotnosti sa pravom na slobodu veroispovesti“.¹⁷ Međutim, opravdano se može postaviti pitanje na koji način se ovaj slučaj razlikuje od prethodno pomenutog.¹⁸ Jehovini svedoci, kao verska organizacija u Grčkoj, imaju formalno-pravno potpuno jednak status kao i dominantna Grčka pravoslavna crkva.¹⁹ S obzirom da i grčki ustav predviđa odvojenost države i crkve, očekivano bi bilo da se ovo pitanje podvede pod pravo roditelja da obrazovanje njihove dece bude u skladu sa njihovim verskim i filozofskim uverenjima. Sud je, razmatrajući izraz filozofska uverenja u slučaju *Kampbel i Kosans protiv Velike Britanije*, došao do zaključka da sâm izraz „uverenje“ označava gledišta koja u

---

¹⁵ Ibid.

¹⁶ *Efstratiou v. Greece*, No. 77/1996/696/888, ECHR 18/12/1996.

¹⁷ Sud se u argumentaciji ove presude pozvao na slučaj *Johnston and Others v. Ireland*, No. 9697/82, ECHR 18/12/1986.

¹⁸ *Campbell and Cosans v. The UK*, No. 7511/76; 7743/76, ECHR 25/02/1982.

¹⁹ Sloboda veroispovesti nije ograničena na tradicionalne religije, već je dopušteno i ustanovljavanje novih verskih učenja. U tom smislu, sve verske zajednice moraju imati ravnopravni tretman, odnosno država je dužna da zadrži neutralan i nepristrasan stav. Vid. *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, No. 45701/99, ECHR 27/03/2002.

izvesnom stepenu moraju biti uverljiva, ozbiljna, dosledna i važna²⁰. Na taj način je došao do zaključka da izraz filozofska uverenja označava uverenja koja zaslužuju poštovanje u „demokratskom društvu“. Stoga, ostaje nam da zaključimo da je u ovom slučaju postojanje neujednačene sudske prakse najpre dovelo do povrede slobode veroispovesti, pa time posredno i do prava na obrazovanje.²¹

Kao što je već rečeno, svakom detetu mora biti priznato pravo na školovanje, koje je u skladu sa verskim i moralnim ubeđenjima njegovih roditelja ili zakonskih staratelja.²² To znači da država mora da omogući i podstiče stvaranje privatnih škola, čime bi zaštitila decu od eventualne indoktrinacije koja postoji u državnim školama.²³ S tim u vezi, od posebnog značaja nam je analiza predmeta *Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen protiv Danske*.²⁴ U njemu su podnosioci predstavke istakli da se protive seksualnom vaspitanju, predmetu koji je na osnovu Zakona o državnim školama br. 235 uveden kao obavezan. Naime, oni su smatrali da je pohađanjem ovog predmeta povređeno njihovo pravo da svojoj deci obezbede nastavu koja je u skladu sa njihovim filozofskim i verskim uverenjima. ESLJP je odbio njihove tvrdnje uz obrazloženje da je program seksualnog vaspitanja samo prenosio informacije i to na „objektivan, kritički i pluralistički način, a da na taj način nije bilo pokušaja da se deci usadi određeno moralno uverenje u vezi sa seksualnim aktivnostima ili kontracepcijom“.²⁵

Na kraju, Evropski sud je posebnu pažnju posvetio položaju Roma u obrazovanju. U mnogim državama centralne i istočne Evrope, romska deca se školuju na neadekvatan način, tako što se upućuju u specijalne škole, što ESLJP posmatra kao oblik diskriminacije.²⁶ Rodoljub Etinski, pišući o ovom problemu razlikuje neposrednu od posredne diskriminacije, gde položaj i tretman romske

---

²⁰ *Campbell and Cosans v. The UK*, No. 7511/76; 7743/76, ECHR 25/02/1982.

²¹ O neujednačenoj sudskoj praksi ESLJP, odnosno nejednakom položaju dve najdominantnije religije u Evropi, Hrišćanstva i Islama vid. Tanasije Marinković, *Religion in Public Spaces – Controversies in the European Court of Human Rights’ Vase Law*, Hauke Brunkhorst, Dragica Vujadinović and Tanasije Marinković (Eds.), *European Democracy in Crisis – Politics under Challenge and Social Movements*, Eleven international publishing, The Hague, 2017, p. 82-91.

²² Milan Paunović, Boris Krivokapić, Ivana Krstić, *Međunarodna ljudska prava*, Izdavački centar Pravnog fakulteta, Beograd, 2015, str. 235.

²³ Ibid.

²⁴ *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, No. 5095/71, 5929/72, 5926/72, ECHR 07/12/1976.

²⁵ Ibid., § 53.

²⁶ *D.H. and Others v. the Czech Republic*, No. 57325/00, ECHR 13/11/2007; *Oršuš and Others v. Croatia*, No. 15766/03, ECHR 16/03/2010; *Horváth and Kiss v Hungary*, No. 11146/03, ECHR 29/01/2013.

dece u obrazovnim sistemima pojedinih država svrstava u oblik posredne diskriminacije.²⁷ On dalje smatra da je za njegovo rešavanje neophodna aktivnija uloga država koje su ratifikovale EKLJP.²⁸

3.2. PRAVO NA UČEŠĆE U KULTURNOM ŽIVOTU U PRAKSI ESLJP

Pravo na učešće u kulturnom životu predstavlja opšte kulturno pravo, koje garantuje pojedincu mogućnost da učestvuje u društvenom životu zajednice. Njegova suština je u tome da država ima obavezu da poštuje pravo pojedinca da izražava i razvija svoju kulturu, kao i da koristi proizvode kulture. Stoga je pravo na učešće u kulturnom životu čvrsto povezano sa pravom na slobodu izražavanja i primanja informacija i kao takvo je prepoznato i u praksi ESLJP, budući da ovo pravo nije doslovno garantovano EKLJP niti njenim protokolima.²⁹ S tim u vezi, u nastavku rada ćemo analizirati po jedan slučaj vezan za pravo na učešće u kulturnom životu putem interneta i televizije, odnosno jedan slučaj koji se bavi pravom na kulturno nasleđe.³⁰

Jedan od najpoznatijih i ujedno i najvažnijih slučajeva koji su se vodili pred ESLJP u vezi povrede prava na učešće u kulturnom životu putem interneta jeste

²⁷ Upor. Rodoljub Etinski, "Concept of indirect discrimination under article 14 of the European Convention of Human Rights", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, god. 41, br. 70, p. 55-56 i Rodoljub Etinski, "Indirect Discrimination in the case-law of the European Court of Human Rights", *Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, god. 47. br. 1, p. 57-70.

²⁸ Rodoljub Etinski, "Concept of indirect discrimination under article 14 of the European Convention of Human Rights", op. cit., p. 56. Sa ovim stavom se slaže i Vilijam Bart (*William Kurt Barth*) koji, pozivajući se posebno na zaštitu Roma, ali i ostalih manjina, smatra da postojanje manjina predstavlja suštinsku vrednost demokratskog društva ljudskih prava, s obzirom na to da manjine podstiču integraciju a ne „balkanizaciju“ (podelu – A.N.). William Kurt Barth, *On Cultural Rights: The Equality of Nations and the Minority Legal Tradition*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 2008, p. 214.

²⁹ S tim u vezi neophodno je pomenuti i Okvirnu konvenciju Saveta Evrope (2005) o vrednosti kulturnog nasleđa, tzv. Faro konvenciju, koja ne samo što potvrđuje neodvojivost prava na kulturno nasleđe od prava na učešće u kulturnom životu, već u čl. 2 priznaje specijalni status nasleđa, čime ona „jasno definiše odnos između ljudi i kulturnog nasleđa kao pitanje ljudskih prava, a ne pitanje prava svojine“. Vanja Pavićević „Pravna zaštita (ne)materijalnog kulturnog nasleđa – izazovi i tendencije“, *Pravni život*, god. 66, br. 12, str. 3-4.

³⁰ Brojni autori smatraju da veća primena prava na učešće u kulturnom životu zavisi od nekoliko faktora. Tako Selin Romenvil (*Celine Romainville*) navodi da je neophodno normativno precizirati ovu kategoriju, kako ona ne bi dolazila u „sukob“ sa drugim kulturnim pravima, kako na unutrašnjem planu, tako i na međunarodnom. Celine Romainville, „Le droit de participer à la vie culturelle en droit constitutionnel comparé“, *Annuaire International de Justice Constitutionnelle*, vol. 29, no. 1, p. 590.

*Ahmed Jildirin protiv Turske.*³¹ Naime, gospodin Jildirin je podneo predstavku protiv Republike Turske, smatrajući da mu je presudom turskog suda uskraćeno pravo na slobodu izražavanja, imajući u vidu činjenicu da su turske vlasti blokirale pristup određenim internet stranicama. U konkretnom slučaju, gospodinu Jildirinu je bilo onemogućeno da pristupi sopstvenom internet sajtu, budući da je on kreiran uz pomoć Gugla (*Google sites website creation*), a imajući u vidu da je nacionalni sud doneo presudu u kojoj se svim korisnicima Gugl sajtova onemogućava pristup istim. Sud je takvu presudu doneo zbog toga što se jedan od korisnika Gugl sajtova suočio sa pokretanjem krivičnog postupka.³² ESLJP je u svojoj presudi naveo da pomenuta ograničenja nisu bila u skladu sa čl. 10 EKLJP koja podjednako garantuje pravo na saopštavanje informacija i ideja, kao i pravo na primanje informacija i ideja. Sud je u obrazloženju utvrdio da mešanje u slobodu izražavanja nije bilo neophodno u demokratskom društvu i nije bilo propisano zakonom.³³ Sud je dodatno naglasio nedostatke relevantnog zakona, posebno zbog toga što je isti dodelio široka ovlašćenja organima uprave i ni na koji način nije prepustio domaćim sudovima mogućnost da ispitaju da li je potrebno potpuno blokiranje Gugl sajtova, ili je na ovaj način samo otvoren prostor za arbitrarnost i dodatno gušenje internet prava i sloboda.³⁴

Kada je reč o pravu kulturnog nasleđa, jedan od najrelevantnijih slučajeva je svakako *Akdaş protiv Turske.*³⁵ U njemu je sud našao da je došlo do povrede slobode izražavanja garantovane čl. 10 EKLJP krivičnom presudom domaćeg suda kojom je izdavaču izrečena izuzetno visoka novčana kazna zbog objavljivanja „neprikladnog romana“, kao i zaplena svih preostalih izdanja. U pitanju je bio erotski roman francuskog pisca Gijoma Apolinera (*Guillaume Apollinaire*) iz 1907. godine. ESLJP je utvrdio da iako je ograničenje slobode izražavanja podnosioca predstavke bilo predviđeno zakonom i težilo legitimnom cilju (zaštiti morala), sâmo mešanje nije bilo neophodno u demokratskom društvu. Sud je istakao da se zahtevi morala razlikuju s vremena na vreme i od mesta do mesta, čak i unutar jedne države. S tim u vezi, sud je uzeo u obzir činjenicu da je u ovom slučaju prošlo više od jednog veka kako je pomenuti roman objavljen, najpre u Francuskoj, a potom i u mnogim zemljama širom Evrope, te da ono kao takvo predstavlja deo „evropske književne baštine“.³⁶ Shodno tome, namena primene turskog zakonodavstva nije imala za cilj

---

³¹ *Ahmet Yildirim v. Turkey*, No. 3111/10, ECHR 18/12/2012.

³² Koji je kasnije bio obustavljen zbog nemogućnosti krivičnog suda da utvrdi identitet i adresu optuženog, koji je živeo u inostranstvu.

³³ *Ibid.*, § 66.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ *Akdaş v. Turkey*, No. 41056/04, ECHR 16/02.2010.

³⁶ *Ibid.*, § 30.

zadovoljenje hitne društvene potrebe, a izrečena novčana kazna i zaplena knjiga nije bila srazmerna legitimnom cilju, te kao takva nije bila potrebna u demokratskom društvu.³⁷

3.3. SLOBODA UMETNIČKOG IZRAŽAVANJA U PRAKSI ESLJP

Sloboda umetničkog izražavanja predstavlja kulturno pravo izvedeno iz čl. 10 EKLJP, odnosno slobode izražavanja. Naime, Sud je u svojoj praksi želeo da dodatno naglasi važnost umetničkog izražavanja, naročito imajući u vidu da mogućnost učestvovanja kulturnih, političkih i društvenih informacija i ideja, što je od suštinske važnosti za jedno demokratsko društvo.³⁸ S druge strane, smatra se da je ovo pravo u značajnoj meri ugroženo, naročito u onim državama u kojima umetnička dela sadrže kritiku političke ideologije, verskih uverenja, te kulturoloških i društvenih sklonosti.³⁹

Prvi slučaj povezan sa slobodom umetničkog izražavanja u praksi ESLJP je *Miler protiv Švajcarske*.⁴⁰ U njemu je gospodin Miler u napuštenom hangaru u Friburgu izlagao tri fotografije na kojima su bile prikazane felacija, sodomija, odnosno polni odnos sa životinjama. Izložba je bila otvorena za sve i za nju se nije plaćao ulaz. Austrijski tužilac je, reagujući na nasilni sadržaj na fotografijama, pokrenuo krivični postupak, koji je rezultovao zaplenom fotografija i novčanom kaznom.⁴¹ ESLJP se, donoseći presudu, zadržao na analizi opravdanosti zabrane slobode izražavanja. Sud je najpre utvrdio da su pomenuta ograničenja propisana švajcarskim zakonom, da bi se potom zadržao na oceni da li je takva odluka usmerena na zaštitu legitimnog interesa. Sud je prihvatio argumente švajcarskog suda koji je smatrao da je zabrana ovakve izložbe usmerena na zaštitu morala drugih.⁴² Na kraju, ESLJP

³⁷ Ibid. Zanimljivo je da su ovakvu presudu donelo Veće od sedam sudija, među kojima su se našli Andras Šajo, kao i naš Dragoljub Popović.

³⁸ Pišući o slobodi umetničkog izražavanja, Vojin Dimitrijević primećuje da „totalitarne države uzimaju sebi za pravo da proglašavaju šta je lepo i šta je ružno, šta „napredno“, a šta „nazadno“, šta je dobro a šta loše za narod. Ako nema slobodnih i bogatih mecena i kupaca koji su nezavisni od države, opstanak umetničkih stvaralaca je u pitanju, jer neće naći ni posla, ni izdavača, kao što se to desilo sa predstavnicima „izrođene umetnosti“ (*entartete Kunst*) u Nemačkoj i ranim „dekadentima“ u SSSR i drugim „socijalističkim“ zemljama. Vojin Dimitrijević, „Ljudska prava vezana za slobodu duha“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, god. 82, br. 1-2, str. 174.

³⁹ Ole Reitov, „Challenges of artistic freedom“, Irina Bokova (Ed.), *Re/Shaping Cultural Policies*, UNESCO, Paris, 2015, p. 192.

⁴⁰ *Müller and Others v. Switzerland*, No. 10737/84, ECHR 24/05/1988.

⁴¹ Ibid., § 9-13.

⁴² Sud se u argumentaciji posebno pozvao na primer oca i ćerke koji su bili zapanjeni izložbom. Ibid., § 30.

je ocenio da je ovakva zabrana neophodna u demokratskom društvu. Naime, sud je ovakvu presudu pravdao činjenicom da su tri fotografije na najgrublji način prikazivale seksualne odnose, kao i da je izložba bila otvorena za javnost.⁴³

Još jedan važan slučaj koji se našao u praksi ESLJP je *Karataş protiv Turske*.⁴⁴ Gospodin Karataş je prema nacionalnosti Turčin, kurdskog porekla, koji je 1999. godine objavio zbirku pesama pod nazivom „Pesma bune – Dersim“ (*Dersim – Bir İsyanın Türküsü*) u kojima je, putem metafora, pozivao na bunt protiv turske države i žrtvovanje za nezavisnost Kurdistanu. Turski sud je ocenio da je ova zbirka pesama usmerena protiv „teritorijalne celovitosti turske države“, odnosno da ona podstiče čitaoca na „mržnju, bunt i nasilje“, te je kaznio gospodina Karataşa kaznom zatvora u trajanju od godinu dana i osam meseci, kao i novčanom kaznom.⁴⁵ U svojoj odluci, ESLJP je odbacio presudu turskog suda smatrajući da poezija, kao oblik umetničkog izražavanja, ima malobrojnu publiku i ograničen uticaj, te da samim tim presuda turskog suda nije srazmerna i nije neophodna u demokratskom društvu.⁴⁶

Još jedan zanimljiv slučaj vezan za satiru, kao formu umetničkog izražavanja, vodio se pred ESLJP. U predmetu *Udruženje likovnih stvaralaca protiv Austrije* podnosioci predstavke su smatrali da im je povređeno pravo na slobodu umetničkog izražavanja time što im je bilo zabranjeno da izlažu kolaž Otoa Mula (*Otto Mühl*) pod nazivom „Apokalipsa“, koji je, između ostalog, prikazivao majku Terezu, austrijskog kardinala Groera i tadašnjeg visokog funkcionera Austrijske slobodarske partije Haidera u seksualnim pozama.⁴⁷ Sud je ocenio da je mera ograničavanja slobode izražavanja i ovom slučaju bila propisana zakonom i da je težila legitimnom cilju.⁴⁸ Međutim, ESLJP takođe smatra da satira, kao oblik umetničkog izražavanja, ima za cilj da svojim karakterističnim preuveličavanjem provocira, te da je odluka austrijskih sudova bila nesrazmerna i samim tim nepotrebna u demokratskom društvu.⁴⁹

4) PRAVNA PRIRODA PRESUDA EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA

Analizirane presude Evropskog suda za ljudska prava u domenu kulturnih prava jasno ukazuju na njihovu dualnu prirodu. Naime, dok posmatramo spolja, kulturna

---

⁴³ Ibid., § 33.

⁴⁴ *Karataş v. Turkey*, No. 23168/94, ECHR 08/07/1999.

⁴⁵ Ibid., § 12.

⁴⁶ Ibid., § 49-52.

⁴⁷ *Vereinigung Bildender Künstler v. Austria*, No. 68354/01, ECHR 25/01/2001.

⁴⁸ Ibid., § 26.

⁴⁹ Ibid., § 38-39.

prava poseduju sva obeležja međunarodnog prava, dok sa unutrašnjeg stanovišta kulturna prava i sama ljudska prava neprestano evoluiraju u skladu sa logikom ustavnog prava. Drugim rečima, „može se reći da prema svojim formalnim osobinama Evropski sud za ljudska prava odgovara pojmu međunarodnog suda, ali da ga suština njegovog rezona, pristup rešavanju sporova i dejstvo njegovih odluka svrstavaju u red ustavnih sudova“.⁵⁰ Takvo profilisanje ESLJP zasnovano je na činjenici da je njegova jurisprudencija doživela potvrdu kako u uporednim ustavnopravnim rešenjima, tako i u praksi ustavnih i drugih sudova evropskih država.

Postavljanje pitanja pravne prirode presuda ESLJP vrlo je značajno sa aspekta analize unapređenja postojećih pravnih poredaka u Evropi. Judikalizacija i ustavnog i evropskog prava ljudskih prava duguje svoj uspeh jedinstvenoj pojavi – priznavanju pojedincu mogućnosti pristupa ustavnom sudu odnosno Evropskom sudu, u prvom slučaju u vidu ustavne žalbe i/ili prethodnog pitanja o ustavnosti, a u drugom putem pojedinačne predstavke.⁵¹ Međutim, cilj postojanja ESLJP nije da se vremenom pretvori u nekakav konačan sud, koji će da donosi presude nakon neuspelog rada državnih organa. Naprotiv, cilj suda je da pomogne državama da ostvare i dugoročno unaprede stanje ljudskih prava.⁵²

Kada je reč o kulturnim pravima, pomenuta praksa ESLJP svedoči o tome da se ova grupa ljudskih prava „profilisala“ upravo zahvaljujući sudskoj praksi (*judge-made law*), koja je bila od neposrednog uticaja i na unapređenje položaja kulturnih prava u uporedim zakonodavstvima. Tumačenjem i primenom kulturnih prava od strane ESLJP neprestano se ukazuje njihova povezanost sa ostalim ljudskim pravima, te se na taj način ona mogu oceniti kao „transformišuća i osnažujuća“, dok je Sud u Strazburu u tom smislu uspeo da se nametne kao referentna međunarodna sudska institucija u oblasti zaštite kulturnih prava, tako da danas ESLJP predstavlja najviši interpretativni autoritet za države članice Saveta Evrope.⁵³

5) ZAKLJUČAK

Sindi Holder (*Cidny Holder*) i Dejvid Rejdi (*David Reidy*) dajući u završnoj reči zbornika „Ljudska prava – teška pitanja“ (*Human Rights – The Hard Questions*)

⁵⁰ Tanasije Marinković, *Granice slobode političkog udruživanja – uporednopravna studija*, Dosije, Beograd, 2014, str. 91.

⁵¹ Ibid., str. 85.

⁵² Marko Novaković smatra da „pomoć (ESLJP – A.N.) treba da se ogleda u samim presudama, kroz koje država, ako to nije mogla sama da zaključi, treba da locira slabe tačke u sistemu (ne samo sudskom) i pokuša da ih ispravi, ili da se daju dodatne smernice u kom pravcu treba reagovati na nacionalnom nivou“. Marko Novaković, „Uticaj prakse Evropskog suda za ljudska prava na reformske procese u Srbiji“, *Evropsko zakonodavstvo*, god. 13, br. 49-50, str. 553.

⁵³ Helle Porsdam, *The Transforming Power of Cultural Rights*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, p. 1.

konačan „sud“ o ljudskim pravima ističu da je neophodno imati „veru“ u praksu i teoriju ljudskih prava.⁵⁴ Čini nam se da je ta „vera“ naročito opravdana ukoliko pažnju usmerimo na analizu razvoja kulturnih prava. Kulturna prava pripadaju onoj grani ljudskih prava koja još uvek nije preležala sve dečje bolesti. Jasno je da je praksa ESLJP u značajnoj meri uticala na „oblikovanje“ ove grupe ljudskih prava, utičući tako neposredno i na unapređenje normativnog okvira kulturnih prava u uporednom zakonodavstvu. Na taj način se ESLJP nametnuo kao najviši interpretativni autoritet u oblasti zaštite kulturnih prava. Međutim, i pored svega navedenog, neophodno je izvršiti precizno definisanje i normiranje kulturnih prava na međunarodnom planu, kroz donošenje i usvajanje jedinstvene međunarodne konvencije. Na taj način bi se omogućilo aktivnije ostvarivanje ove grupe ljudskih prava, a ujedno sprečila kolizija sa drugim vrstama ljudskih prava.

6) LITERATURA

- Barth, William Kurt, *On Cultural Rights: The Equality of Nations and the Minority Legal Tradition*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 2008.
- Chow, Pok Yin S., *Cultural Rights in International Law and Discourse-Contemporary Challenges and Interdisciplinary Perspectives*, Brill Nijhoff, Leiden-Boston, 2018.
- Dimitrijević, Vojin, „Ljudska prava vezana za slobodu duha“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, god. 82, br. 1-2, str. 174.
- Etinski, Rodoljub, *Concept of indirect discrimination under article 14 of the European Convention of Human Rights*, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, god. 41, br. 70, p. 55-56.
- Etinski, Rodoljub, *Indirect Discrimination in the case-law of the European Court of Human Right*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, god. 47. br. 1, p. 57-70.
- Holder, Cindy, Reidy, David, *Afterword: rights, reality and hope: hard questions about human rights*, Cindy Holder, David Reidy (Eds.), *Human Rights – The Hard Questions*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, p. 466.
- Koch, Ida Elisabeth, *Human Rights as Invisible Rights – The Protection of Socio-Economic Demands under the European Convention on Human Rights*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 2009
- Krstić, Ivana i Marinković, Tanasije, *Evropsko pravo ljudskih prava*, Savet Evrope, Beograd, 2016.
- Marinković, Tanasije, *Religion in Public Spaces – Controversies in the European Court of Human Rights' Case Law*, Hauke, Brunkhorst, Dragica Vujadinović and Tanasije Marinković (Eds.), *European Democracy in Crisis – Politics under Challenge and Social Movements*, Eleven international publishing, The Hague, 2017, pp. 82-91.

- Marinković, Tanasije, „Granice slobode političkog udruživanja – uporednopravna studija“, Dosije, Beograd, 2014.
- Nikolić, Aleksa, „Kulturna prava u Republici Srbiji – trenutno stanje i perspektive“, Strani pravni život, god. 63, br. 3, str. 72.
- Nikolić, Aleksa, „Prigovor savesti u Republici Srbiji“, Hereticus, god. 16, br. 1-2, str. 50-51.
- Novaković, Marko, „Uticaj prakse Evropskog suda za ljudska prava na reformske procese u Srbiji“, Evropsko zakonodavstvo, god. 13, br. 49-50, str. 553.
- Paunović, Milan, Krivokapić, Boris, Krstić, Ivana, „Međunarodna ljudska prava“, Izdavački centar Pravnog fakulteta, Beograd, 2015.
- Pavićević, Vanja, „Pravna zaštita (ne)materijalnog kulturnog nasleđa – izazovi i tendencije“, Pravni život, god. 66, br. 12, str. 3-4.
- Porsdam, Helle, *The Transforming Power of Cultural Rights*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019.
- Reitov, Ole, *Challenges of artistic freedom*, Irina Bokova (Ed), *Re/Shaping Cultural Policies*, UNESCO, Paris, 2015, p. 192.
- Romainville, Celine, *Le droit de participer à la vie culturelle en droit constitutionnel comparé*, *Annuaire International de Justice Constitutionnelle*, vol. 29, no. 1, p. 590.
- Schabas, William, *The European Convention on Human Rights – A Commentary*, Oxford University Press, Oxford, 2016.
- Simović, Darko, Stanković Marko i Petrov Vladan, „Ljudska prava“, Izdavački centar Pravnog fakulteta, Beograd, 2018.
- Stanković, Marko, „Pravo na obrazovanje“, *Evropsko zakonodavstvo*, god. 17, br. 65, str. 173.

CULTURAL RIGHTS IN THE CASE-LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Summary: In this paper, the author tries to show the development of cultural rights in the practice of the European Court of Human Rights. The introduction first emphasizes poor development but also the increasing importance of this group of human rights. The paper then analyzes the normative framework of cultural rights in the Council of Europe's legal system. Thereafter, the author examines the ECHR practice in the field of cultural rights, especially in light of the most significant judgments the Court has made regarding the right to education, the right of access to culture, and the right to artistic expression. The paper then analyzes the legal nature of the ECHR judgments in the field of cultural rights. At the end of this paper, the author summarizes the importance of the Court's judgments, as well as its role in furthering cultural rights.

Key words: cultural rights, European Court of Human Rights, right to education, right to access to culture, right to artistic expression.